

EMA POEETILISED KORDUSSÜNONÜUMID EESTI REGIVÄRSSIDES

Juhan Peegel

Eesti keele kateeder

Eesti regivärssides on teatavasti üidlevinud poeetiliseks võtteks põhivärsi noomeni asendamine kordusvärsis mingi sünonüümiga. See võib olla n.-ö. lihtsünonüüm, s. o. teine täpselt või enam-vähem sama tähendusega sõna (*neiu* asemel *kabu*) või siis ülekanalise tähendusega sünonüüm (*neiu* asemel *keedikael*; *kuke* asemel *kanatäkk*). Rahvalaulu kunstilises struktuuris on just teiseks mainitud sünonüümidel, mida võiks nimetada poeetiliseks kordussünonüümideks, väga oluline osa. Algeliste rahvalaulude lihtne kordus arvatakse juba läänemeresoome ühisaegadel olevat asendunud taoliste sünonüümide kasutuselevõtuga (vrd. Suomen kirjallisuus I, Helsinki 1963, lk. 135 jj.).

Regivärsside poeetilises sünonüümikas ei ole eriti palju põhisõnu, millel on poeetilised vasted — neid võiks olla vahest üle kolmesaja. Seda rohkem aga on mõnel teatud noomenil (näit. *neiu*) erinevaid sünonüüme, mis on paiguti väga leidlikud, tüpiseerivat hinnangut ning suhtumist väljendavad. Poeetiline sünonüümika jaguneb leksikaalsest ja süntaktilisest seisukohast olemoodi traditsioonilisteks rühmadeks, samuti on jälgitavad lokaalsed ning ajalised kihistused. Seetõttu pakub noomeni poeetilise sünonüümika jälgimine eesti regivärssides üsna suurt huvi.

Laskumata siinkohal laiematesse arutlustesse-üldistustesse olgu alljärgnevalt esitatud üks märksõna noomeni poeetilisest sõnastikust, nimelt *ema*. Sellel sõnal ei ole eriti palju sünonüüme, kuid põhijoontes annab artikkel ehk siiski mõnesuguse ettekujutuse ka regivärsside poeetilisest sõnavarast üldse.

Paar sõna esituse süsteemi kohta. Poeetilised vasted on kõigepealt rühmitatud nende leksikaalse iseloomu järgi (lihtsõnad, liitsõnad, sõnaühendid, tegijanimed), mis üldiselt on iseloomulikud rühmad poeetilises sünonüümikas üldse.

Rühmades on poeetilised vasted esitatud tähestikulises järjestuses, näited aga murdealade kaupa. Kui näites on mitu sünonüümi, on vaste kantud näides-

tikku esimese sünonüümi järgi ja teiselt-kolmandalt sünonüümilt on siis viidatud vastavale näitele (näited on nummerdatud). Kui mitmes allikas leidub täpselt samasugune näide, siis pole seda korratud, vaid on toodud lihtsalt allikaviide. Eesti keelealalt (läbi on töötatud eranditult kõik kihelkonnad vähemalt 2—3 parima kogu ulatuses) toodud näiteile on lisatud kokkulangevad vasted vadja ja isuri lauludest.

Näited on esitatud värsides. Et aga autoril oli ka üksiksonalisi välja- kirjutisi, siis on needki antud, kuigi nad folkloristi jaoks pole nii väärtuslikud. Teiseastmelisi sünonüüme ei ole artiklis eraldi välja toodud, neile viidatakse nende esimese astme tähenduse kohaselt.

Trükitehnilistel põhjustel on «Setukeste lauludest» võetud näiteis kõikjal kasutatud originaalist erinevalt õ-d.

A. (L i h t s õ n a d)

arm	1. Emä sis vasta üteliije / Armu vasta avaldijie / H II 31, 738 (5) San; 2. Mõtli ma imä olevat, / Armu üles ajavat. / VK I 67; 3. Vei ma kodu imä kätte, / Anni koton aŗmu kätte. / SL I 19 Vas.
armuke(ne)	1. Emäkene armukene / H II 31, 871 (13) Hel; 2. Olõs mull iks eloh imäkene, / Alalõgi uma armukõnõ, / SL II 1199 Rõp.
hani	1. Lõts tõll kabol kallis, / Lõts hanil halõhõs: / SL I 614.
kana	1. Muid ai üles uma imä, / Kuts üles kulla kana, / SL II 1205.
marjake(ne)	1. Mammakene, maräkene, / Hõpe-hiusta, maräkene, / Hõpe-hiusta, sukru suuda. / SL II 754 Vas. 2. Kaza is maamat mar'akeist, / SL II 1609.
is	1. Mammaseni, marjusen[i], / Punaposki puolukkaini, / SKVR III ₁ , 7 (16); 2. Marjukkaine oli minu emoni, / ib. 408 (759); 3. Maammoseni, marjaseini, / ib. IV ₁ , 179 (551).
linnuke	1. Ema oli etre linnukene / Taet oli tamme kannuke / H II 18, 779 (16) Kõr. → hauduja 4 Jõh, 14 Lüg, 21 Hlj.
salme	→ hauduja 32 Sim.
turve	
virb	1. virve H II 1, 172 (240) Jõh;
(virve)	2. Iste maha itkemaie / Virve vetta laske- maie / H II 4, 544 (12) Kod. → hauduja 3, 4 Jõh; 21 Hlj; 14 Lüg; 32 Sim; 37 JJn.

B. (Liitsõnad)

**hõbejuus
mesirind**

→ **mari** I Vas.

1. Emakene ennekeene / Mesi rinda memmekene / H III 25, 602 (6) Kõp; ka ib. 617 (17) Kõp; H II 24, 846 (5) Saa; E 5850316 (1) Hls;
2. Emakene memmekene, / Mesi rinda memmekene / H II 42, 550 (1) Krk.

**suhkrusuu
mesilind**

→ **mari** I Vas.

1. Emakene ennekeene, / Mesilindu, memmekene, / H II 22, 994 (2) Saa.

mesimari

1. Oh minu hella eidekene / Mesi marja memmekene / H II 17, 392 (6) Jõe; ka H II 15, 459 (53) HJn; H II 21, 292 (11) Tor;
2. Minu hella eidekene, / Mesimarja memmekene, / H II 11, 262 (21) VMr;
3. Oh minu hellad eide vennad, / Mesi marja memme vennad, / H III 4, 597 (5) Han;
4. Oh mu ennist emäkesta, / Mesimarja memmekes'ta! / H II 24, 441 (226) Krl;
5. Ole-e mull umma imäkeist, / Mesimarja, memmekeist, / VK I 65;
6. Kuulõ, kulla kodo-emä, / Mezimar'ja, maja-emä! / SL II 950 Urv;
7. Imäkene, helläkene, / Mezimar'ja, memmekene! / SL II 842.

meelimari

1. Imäkene, helläkene, / Mamma, meelimar'akõnõ! / SL II 886 Röp;
2. Imekene, helläkene, / Meelimar'jä, mammakõnõ! / SL I 9;
3. Ime-iks-no-kene, helläkene, / Mamma, meelimar'akõnõ, / SL II 970

päevapaiste

1. Ema helle päevapaiste / Isa külma kaevupõhja / H III 8, 623 (1) Pal;
2. Isa külma kaevupõhja / Ema hele päevapaiste, / H II 56, 483 (9) Äks.

C. (Sõnaühendid)

**kolmekordne kirik
käharpa kask**

→ **lihane linn** I Kad.

1. Ju' on surnud suuri kuuski, / Ju' kadund käharpää kaski, / H II 10, 152 (165) Kad.

Üleskirjutaja seletust mööda tähendavat suur kuusk 'isa' ja käharpää kask 'ema'.

- laste linn** 1. Tullit [surm] ku tuli taresse, / — — — / otsast võtsit oolepidäje, / lavva päält sa laste linna. / VK IV 22;
- laste vang** 1. Mina vaene laste vangi / Mina poigide emake / H II 1, 421 (584) Jõh.
- lihane linn** 1. Ema su lihane linna, / Kolme korrune kiriku; / H II 10, 16 (6) Kad;
2. Emä minu lihane linna, / isä kuldane kiriku, / VK III 29; ka H II 40, 684 (13) Kuu;
3. Ma nutan lihasta linna, / Kurdan kullasta kirikut. / Kes see su lihane linna? / Eite mu lihane linna. / H II 15, 486 (97) HJn;
4. „Ema mu lihane linna, / H II 5, 7 (6) Hls; ka ib. 12 (7) Hls; ib. 273 (57) Krk; VK IV 577; H Peet 156 (670) Vil.

D. (Tegijanimed)

- andja**
(abiandja?) 1. Mis sai abi andijale / Ikke sai imetäjale / Silmä märja mäkkijäle / H II 51, 166 (5) Puh.
- armuandja** 1. armu andeja H II 47, 255 (6) Vig;
2. Sul pole armuandejada / H II 19, 122 (16) Tõs;
3. Neil põle kuuljat kusagilgi / Armu andjat eladesgi. / EUS IV 1984 (28) Khn;
4. Ei mull ole armu andjad / Ega pea silitajad / H III 8, 379 (19) Pal;
5. Tulõ üles, imäkene, / Nõsõ üles, armuandja! / SL II 1169 Vas;
6. Eelä mul maama marja läts, / Armuandja maranahe, / SL I 121; Kuast saani, s[õsar], sull ime kalmu läts, / Armuandija, s., sull alasi, / SL II 1695.
- **suisutaja** 1 JJn; **suksutaja** 1 Vig.
- arutegija**
ehtija 1. Imäkene illos ehitaja, / Ezäkene kal'is kasvataja. / LM 115 (116).
- hameandja** 1. Tüdar ik amme andajata, / Sõu ümber säädajata, / Üö ümmer kõütejata, / Pärjä päha pandajata. / H II 5, 146 (7) Hls.
- **murepidaja** 2 Krk.
- hamede ajaja**
hametegija 1. Havvah omme mull hammetegijä, / Kalmuh kangakuduja, / Liivah mull linategijä. / SL II Röp.

hauduja

1. Sedä autuja alatsen / Sedä kantaja kahatsen / H III 1, 63 (2) Vai;
2. Sinna pead sina menema / Kuhu on eiteke lubanud / Andant teada audujani / Kääd löönud kääriani / ib. 82 (8) Vai;
3. Ölin eide tüteresta / Auduja abimehesta / Virvele vee vedajast / Tuojal tulepuhujast / H II 1, 446 (611) Jõh; vrd. 4, 14, 32, 37.
4. Maga kaua, kasva pitkast / Kasva eidele esikust / Audujalle askelikk / Tuojalet tulepuhujat / Virvele vee vedaja / Salme sauna kütejusta / ib. 509 (674) Jõh;
5. Millal läen mina emale, / Milla astun audujalle / Millal kõnnin koorijalle, / ib. 351 (504) Jõh;
6. Siis ma pääsen ju emale / Siis mina astun audujalle / ib. 384 (541) Jõh;
7. Otsin eiteja toasta, / Arinalt audujada / Leest ei leeme keidajada / H II 7, 857 (1) Jõh;
8. Tiedaleks eidekene, / Arvaeleks audujani, / Kurtaeleks kuarijani, / Määraks mähkme kierajani, / H III 1, 249 (42) Jõh;
9. Ennem on oma õlgine ema, / aganane audujake, / kui on kuldane emake, / õbedaine võõras eite. / EUS VI 1185 (105) Jõh;
11. hauduja H III 1, 413 (5) Jõh;
12. auduja H II 1, 501 (664) Jõh;
13. Läksid eide aua pääle / Auduja südäma pääle / Tuojalet tua laele / Kandajani katukselle: / H II 1, 606 (784) Lüg; vrd. 18, 30;
14. Kasva eidele esikust / Auudujalle abimehest, / Tuojalet tulepuhujast, / Virvele vie vidajast, / Salme sauna kütejust. / ib. 179 (253) Jõh < Lüg;
15. Oma eit on eidekene / Oma auduja parembi / Oma tooja tõine naine / H II 7, 157 b (43) Vai < Lüg;
16. Sest annan emale süida / — — — / Annan süida audujalle / Kannan süida kandijalle / H II 34, 96 (103) VNg;

17. Kes sinul istuneb isaksa, / Kes sull
astub audujaksa, / V I 96;
18. Lähme eide haua peale, / Auduja sü-
dame peale! / ib. 97;
19. Hea ema imetis-vaeva, / Auduja une
magusa? / ib. 100;
20. Kui mina eidega elasin, / Audujaga
astelesin, / V II 63;
21. Maga kaua, kasva pikaks, / Kasva
eidele esiku, / Audujalle askelikku, /
Toojale tule puhuja, / Virvele vee ve-
daja, / Salme sauna küttijaksa! / ib.
71; vrd. 4, 14;
22. Egat sa minu emane, / Ei minu armas
haudajane, / Ei minu kallis kasvata-
ja. / H II 9, 733/4 (1) Hlj;
23. Otsin ilmasta emada / Alt aga ilma
audujada / H III 12, 199 (59) Hlj;
24. Oh minu ella emake, / Ja minu armas
audujani, / Ja minu kallis kasvataja, /
SKS, Mark 88;
25. hauduja H II 9, 828 (108) Hlj; H I 5,
52 (98);
26. Koju hauduja avista, / Koju nõdrle
nõusta, / Peenele pää varasta! / Kodu
eite keedab leeme / Auduja teeb ase-
ta, / Sula soendab õluta, / H II 10,
97 (99) Kad;
27. Viige teada vendadele / Andke teada
haudujale / H II 71, 661 (8) Kad;
28. audujani H II 1, 89 (88) Kad; hau-
duja EUS VII 444 (241) Kad; ib.
320 (81) Kad;
29. Kes ütleb emale halba, / Ütleb alba
audujalle; / H II 10, 453 (218) VJg;
30. Käisin eile Iielassa / Tunaeile Toone-
lassa / Eile eide haua pealla / Hau-
duja südame pealla: / ib. 603 (30)
VJg;
31. Elust ajast eide armu / Aastast hau-
duja abigi / H II 53, 581 (32) Sim;
32. Et poeg tooks eidele esiku / Haudu-
jalle asteliku / Virvele vee vedaja /
Turvele tule puhuja. / H II 38, 617 (4)
Sim;

33. auduja H II 11, 275 (38) VMr;
34. Kuulin eite nutemaie / Auuduja alat-
semaie / III 4, 252 (1) Amb; ka H II
38, 707 (102) Amb;
35. Viige mu emale teada, / Andge teada
audujalle: / H II 13, 535 (41) Pee;
36. Mina nutan memēkesta / Haletsen aga
audujada / Puhast pudrukeetijada /
Selget sepiku tegijat / ib. 642 (17)
Tür;
37. Suust saad eidele essiko / Haudujalle
astelikko / Virvele vee vedaja / H III
1, 139 (7) JJn;
38. Ei saand kuus koduje, / Nädalis mem-
me nägema / Aastas auduja majasse! /
H II 56, 297 (2) Trm < KJn;
39. Hale miel tuli emästä / Hale tulli hau-
dujasta. / VK II 439;
40. Kes tõi memmele minija, / Abikaasa
audujalle. / H II 24, 753 (6) Hää;
41. Nädalil sain memine nähja, / Uastas
sain haudijale. / H I 2, 192 (12) Plt;
42. Kuhu lähen mina emata! / Kuhu vee-
ren vennatagi / Kuhu astun haudu-
jata / SKS, Niemi 136 Ans.
43. Kui ma sündisin emale, / Kui mu anti
audujalle, / H II 4, 531 (1) Kod;
44. Kui ma sündisin emale / Kui mu anti
audujalle / ib. 589 (69) Kod, ka ib.
594 (73) Kod;
45. Ära võtta seda naista / Mis o üksiku
emale / Mis o ainus aadujale / ib. 665
(32) Kod;
46. Mis sai minust memmel kasu, / Mis
sai abi audujalle, / EKS 8 2, 746 (60)
Lai;
47. Mes sai memmele minust / Mes sai
abi haudujale / H II 30, 22 (23) Puh;
ka H II 30, 379 (11) Ran;
48. Kik saa kurja enne kuulda, / kik saa
nälgä nänni kätä, / paha audoe pa-
hute. / VK IV 50/;
- **kandja** 1 Vai; **koorija** 2 Jõh; **tooja** 2
Vai; 5 Vai < Lüg; 6 Kod;

-
- vdj 1. hautojaizē havvā pālē, / kōrijaizē kōpā pālē, / A 44 (10);
- is 1. Tuli ikāvā emyttā, / Tuli halu hautojata. / SKVR III₃, 43 (2665);
2. Hautojani havva, päälle, / Kazvattaja kalma päälle, / ib. 185 (2991).
-

- hellitaja → kasvataja 2 Puh;
- hoolekandja → murepidaja 1 Tõs.
- hoolepidaja → laste linn 1 Krk;
- imetaja 1. Tooge kaija kabu Imä / Kas on illus imetaja, / Kas on kaunis kasvataija. / H II 32, 79 (68) Har;
- andja 1 Puh.
-

- vdj 1. Enneko imettäjāni, / Vana naine vaaliani, / SKVR IV₃, 702 (4612).
-

- kandja(ke)**
1. Uks on eiteni ehitänd, / Uks on kandja kasinud, / Uks on auduja arinud. / H II 1, 66 (76) Vai;
2. Taadiga talu pidasin / Kandijaga karja saadin: / ib. 89 (121) Vai;
3. kandaja H II 501 (664) Jõh; kanta-jani H III 1, 26 (3) Vai;
4. kandija EUS VII 767 (21) JJn;
5. Kui issin isa edella / Kasvin kandija kodula / H II 4, 596 (73) Kod;
6. Lääme ema aada peäle / Kandija kabeli peäle / ib. 621 (101) Kod;
7. Kerikun minu emake / Kabelin mu kandijake / ib. 668 (35) Kod;
8. kandijale ib. 602 (81) Kod;
9. Ema on näinud suure vaeva / Kandja kanget viletsust / H III 15, 184 (15) Pal;
10. Olgu terve mu emake / Kavva kandia elägu / H II 29, 457 (11) TMr;
11. Imekene memmekene / Mino kallis, kandijani / H II 5, 470 (1) San;
12. Olli ime meele pärast / Kalli kandja karvaline / ib. 515 (1) San;
13. Mis sai üvvä mu imele / Kua kasu kandijalle / ib. 452 (23) San;
14. kan'dijale H II 24, 440 (231) Krl;

15. Ah mu hüvvä näio ello / Kuni olli umah kotoh / Kasvi oma kandja mann / H III 15, 423 (1) Plv;
16. Uma imä hameh sälah, / Uma kandja kaput jalah. / VK I 16;
17. Ilma imätä tütär, / Ilma kandjata kanane. / VK I 294;
18. Imä mull kuoli väikohna, / Kandja katte kanazeh, / ib. 66; ka H III 9, 869 (16) Urv;
19. Tule üles, emäkene, / Karga üles, kandijani! / VK I 68 B;
20. Oh mu omma imäkeist, / Kallist omma kandijat! / ib. 87 A;
21. Imä tied iks latse eä, / Kandja latse kasumise, / SL I 459 Räp; ka SL II 1162 Räp;
22. Ei saa mul imele abist, / Ei kasvu kandijalle. / ib. 459 Räp;
23. Kūgō ma iks imä pääle, / Kaiba oma kandja pääle, / ib. 949 Räp;
24. Haari ma iks imält kūsütellä, / Haari kandjalt kaabōlda: / SL II 772 Räp;
25. Olke terve, mie imä, / Kavva kandja elägü, / ib. 781 Räp;
26. Ime nägi iks kotost tullen, / Kandja kotost kaalun, / ib. 1030 Räp;
27. Kui mo ime minno imet, / Kallis kandja minno kasut, / ib. 709 Räp;
28. Oh mu ilust esä kodu / Oh mu kallist kandja paika / H II 51, 507 (2) Räp;
29. Karga üles kan'dija, / Astu üles ime-täjä! / ib. 866 (16) Urv;
30. Imäkene, helläkene, / Kandjakene, kal-likene! / SL I 35;
31. Ime jäije ikkōmahō, / Jäije kandja kahitsōma, / ib. 209;
32. Tunnō-ōs ime umma poiga, / Tunnō-ōs kañ'd'ja umma kanast. / ib. 211;
33. Mille sa kurva kodo tulli, / Ikuline ime mano, / Kaiholine kandja mano. / ib. 246;
34. Iki ta umma imekest, / Kahit's umma kan'dijat, / ib. 393;
35. Lät's iks no imel halōhōst, / Kan'di-jalla kal'vist. / ib. 369.

36. Midä iki imetä tütär, / Kahits kandjata kanane? / ib. 396;
37. Tõi ma kodo ime kätte, / Kañni kodo kan'dja kätte. / ib. 480;
38. Imel eks sündü tütärlatsi, / Kandijal iks helmekandija. / ib. 615;
39. Ime iks opas' ummō lat'si, / Kan'dja ummō kanazit, / SL II 1089;
40. Āra astu sa appi mu imele, / Etsa kaalu sa appi mu kandjale, / ib. 1536;
41. Kodo ta oodi umma imme, / Kaar-tihe umma kan'djat, / SL III 1639;
42. kan'dja SL II 846, III 1849.
→ **hauduja** 1 Jõh; 13 Lüg; 16 VNg; **tooja** 3 Jõh.

vdj	1. māma miun mālle tōjani, / kalliz_miu kantajani, / A 64 (36); 2. Kāhsi neite kantajalla, / SKVR IV₃, 699 (4619); 3. kantajani ib. 717 (4632).
is	• 1. Māni marjaan emoni, / Karpaloon kantajani, / SKVR III₁, 15 (39); 2. Etsi päätä emolta, / Karsi päätä kantajalta. / ib. 361 (679); ka IV₂, 230 (139) ja IV₃, 49 (2922); 3. Minu ehtonen emoni, / Kaunukkainen kantajani, / ib. IV₁, 37 (118); 4. Miks oli hoik[k]a miun emoni, / Kai-tarinta kantajani, / ib. 583 (1396).

kangakuduja

1. Midās iki imäldä' neio? / Iki kanga kudajat, / Iki ta peelil pidäjät, / SL I 394;
 2. Iki umma imekest, / Kulla kanga kudajat, / Iki ta suka soetajat. / ib. 395;
- **hametegija** 1 Rāp; **murepidaja** 2 Krk.

peelil pidaja on ema suhtes teiseastmeline sünonüüm; esimese astme tähendus on *kangakuduja*.

kasvataja

1. Eidekene ellakene / Mesimagus memmekene, / Kulla kallis kasvataja / Armas rinda annetaja! / H II 7, 120 (17) Vai < Lüg;
2. Eidekene, hellakene, / Minu kallim kasvataja, / H II 30, 87 (11) Puh;

3. Oles mul ema elanu, / Kavva ollu kasvataja; / H II 51, 325 (1) San;
 4. Tühjäs jäi tütärde imä, / Lakes latsi kasvataja, / H II 24, 392 (162) Krl;
 5. Kui küll imä meite oll, / Kasvataja meite kand, / ib. 251 (8) Krl;
 6. Miä ol abi mu imele / Miä sai kasu kasvatajal! / H II 71, 534 (7) Rõu;
 7. Tule üles Imäkene / Karga üles kasvataja; / ib. 536 (9) Rõu;
 8. Ime rüht enne koolta / Kasvataija kalmu minnä / H II 32, 60 (44) Har;
 9. Opas ta ülä imäle, / Kõnel kaasa kasvatajale: / SL I 188;
 10. Emä jäi sis kodo ikma, / — — — / Kasvataja kahitsema, / Rinna-andja nõrkema, / ib. 555;
 11. Ol't iks tie' ime ümbrel, / Kasvataja kaalal, / SL II 865;
 12. kasvataja ib. 846;
 13. Oh mu imäkene helekene, / Oh mu kal'lis kasvatajakene! / LM 83 (13);
 14. Aa mu armas mämmakene, / Aa mu kallis kasvataja! / ib. 114 (118).
- **imetaja** 1 Har; **hauduja** 22 Hlj; 24 Hlj; **kiigutaja** 1 Han; **suisutaja** 1 JJn.

vdj	<ol style="list-style-type: none"> 1. eltieni sünnütteli, eni, / kalli, eni kasvattelijena; / A 8 (4); 2. mā·mani mā·lēsü·nnüttelije:inē / kallini kasvattelijē:inē / WE 82 (70).
is	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kazvattaja kalma päälle, / Kuorijani kuopa päälle. / SKVR III₃, 185 (2991).

kiigutaja	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aga mult võttis käu kiigutaja / Noore nutu suisutaja / Virvekese viisutaja / H I 4, 122 (73) Jõe.
------------------	--

Vrd. vdj	<ol style="list-style-type: none"> 1. lahsed_itkevad_emüttä, / tuzotellä tütijaissa. / A 43 (9).
is	<ol style="list-style-type: none"> 2. Eika turva tuutialle, / SKVR IV₁, 65 (206).

**kindakirjutaja
kirstukeeraja**

- murepidaja 2 Krk.
1. Ik' ta [tütär] kirstu keerijat / Vai vaka valajat / H II 5, 448 (19) San;
 2. Midä iki imätä neido? / Iki kirstu keerijat, / Iki vaka vaalijat, / VK I 63 A;
 3. Miä ikk imätä tütär? / Ikk ta kirstu keerijat, / Ikk ta vaka valmistajat, / Ikk ta sajole saatijat, / Peiole pingi andijat. / ib. 63 B;
 4. Meä nu õks iki jimändä neijo? / Iki tä õks kirstu keerijat, / Iki nu õks vaka valajat. / SL I 401;
 5. Olõ i kirstu keerdjättägi, / Olõ i vaka valajat, / LM 84 (20).

Toodud näiteis on samuti tegu astmelise sünonüümikaga: *vakavalaja* (-valmistaja, -vaaliija) tähendab vahetult *kirstukeeraja* ja selle kaudu teiseastmeliselt 'ema'. Sünonüümika aluseks on ema tegevus veimekirstu (-vaka) valmistamisel.

**kirstukaane kinnitaja
koorija** → **vakavalmistaja.**

1. Nie ikkid oma emädä, / Kurtalli kuorijada / H II 1, 223 (326) Jõh;
 2. Ma läen ema aua peale, / Kuorijani koopa peale / Auduja südame peale. / ib. 354 (507) Jõh;
 3. Nõndap ütles minu emani, / Kõneles mu koorijani: / ib. 500 (662) Jõh;
- **hauduja** 5 Jõh; 8 Jõh.

Sünonüümi aluseks on linnupoegade munast koorumine, mis puhul emalind poegi abistab, s. o. mune koorib või poegi munast välja koorib, vrd. Munes kuu ja munes kaks, — / Akkas mune koorima. / ER I 43 Lä 6 Var; Munes kolmi munukesta, / Kuoris kolmi tuiukesta, / ib. Sa 4 Muh; Ei mina tia, kes minu teinud, / — — — / Kas on munend musta lindu, / Vai on kuorind kuavitaja. / SKS, Mark 36 Hlj; Eile sind munast kooriti / Täna tuled tänna aukuma / Muna koored kõrva jeäres / H II 17, 747 (111) Kse < Var, vrd. ka H III 1, 253 (47) Jõh; H III 8, 862 (12) Pal (vastaskaasiku sõimamine pulmas). Paralleel on ise kindlasti ürgvana.

-
- vdj 1. hautojaizē havvā pālē, / kōrijaizē kōpā pālē, A 44 (10)
- is 1. Hautojani havva päälle, / Kasvattaja kalma päälle, / Kuorijani kuopa päälle. / SKVR III₃, 185 (2991).
2. Millä maksan mamman vaivat, / Millä vaivat kuorijani? / ib. III₁, 47 (99).
-

kuulja → **armuandja** 3 Khn.
käisesuude käbardaja → **murepidaja** 2 Krk.
käärija 1. Millal maksan eide vaeva, / Eide vaeva, ella piima, / Käe vaeva käerijalle, / Jala vaeva vaalijalle? / H II 1, 184 (265) Jõh < Lüg.
 → **hauduja** 2 Jõh;

Sünonüüm esineb tähenduses 'mähkija', mis Kirde-Eestis on üldiselt tuttav. Vrd. Õles mind kääring kändaaie ! Enne kui kääris kätkieie, / H II 1, 199 (294) Jõh.

vdj 1. ne-ize ne-sattaja / tšä-pässä tšärijä / WE 64 (52).

lapsetalitaja 1. Meilt võtsid pere vanema / Takka laste tallitaja, / Laua otsast leiva andja! / (laste tallitaja) H II 15, 509 (130) HJn;

leemekeetja → **perepidaja** 1 VMr.
leivaandja → **hauduja** 7 Jõh; **tooja** 2 Vai.
leivalõikaja → **lapsetalitaja** 1 HJn.
linategija → **murepidaja** 1 Tõs.
murepidaja → **hametegija** 1 Röp.

1. Muldas mu murepidaja / Audas oole kandeja / Liivas leva lõikaja / H II 17, 619 (22) Tõs;

2. Kus o mulle murepidäje, / või o kangaste kudaje, / lõvendide lõksuteje, / kus o mul amede aaja, / käüsesuude käärdäje / või o kinda kirjuteje? / VK IV 124.

→ **suisutaja** 1 JJn; **suksutaja** 1 Vig.

Teises näites on kaheastmeline sünonüümika (*lõvendide lõksutaja* = *kangaste kudaje* = *ema*). Näide esindab detailideni viidud tegevuste loetelu, mis iseloomustavad ema tööd tütre ehtimisel.

mähkija → **andja** 1 Puh; **söötja** 1 Plv.

mähkmekeeraja → **hauduja** 8 Jõh.

nänniandja 1. Ahjult nanna andijada, / Parsilt parasta emada. / V I 69.

Vrd. **rinnaandja**.

peapäästja 1. Ik's sa pää pästajatta, / Öö ööle köitajatta: H Kase 23 (57).

peasilitaja → **armuandja** 4 Pal.

vdj 1. si-l'ässq pä-ssä si-l'ittäjä / WE 64 (52).

- peiupe pingi andja
perepidaja → **kirstukeeraja** Plv.
1. Mult võttis perepidaja, / Laualt lapse talitaja / H II 11, 267 (27) VMr;
- puдруkeetja
pärja pähe panija
rinnaandja → **hauduja** 36 TÜR.
→ **hameandja** 2 I Hls.
→ **kasvataja** 1 Vai Lüg; 11 Se. Vrd. **nänniandja**.
→ **kirstukeeraja** 3 Plv.
→ **hauduja** 36 TÜR.
→ **vaalija** 1 Lüg.
- saajatele saatja
sepikutegija
sirbija
suisutaja 1. Ära suri suisutaja / Ära kadus kasvataja / Mulda läks murepidaja / Hauda läks arutegija / H II 13, 770 (2) JJn.
→ **kiigutaja** 1 Jõe.
- suksutaja 1. Ära suri suksutaja / Auda läks arutegia / Mulda läks mure pidaja / H II 20, 366 (6) Vig.
→ **kangakuduja** 2 Se.
→ **hameandja** 1 Hls.
- sukasoetaja
sõu (ümber) seadja
söötja 1. Mureht sai minosta imäle, / Silmavet sai söötijälle, / Kæe märgä mähkijälle. / VK I 86.
- tooja 1. Sedä eite kiiguteli / Sedä tooja tuisuteli / H III 1, 25 (3) Vai;
2. Kui lähen mina kodoje / Ei ole tuojada tuassa, Auduja aseme päällä / Liel ei lieme keitijada; / ib. 55 (70) Vai;
3. Käisin ema avva peälla, / Tuojaani tua laella, / Kandijani katusella. / ib. 226 (330) Jõh;
4. tuoja ib. 501 (664) Jõh;
5. Kui ma eidela elasin / Tooja tule puhusin / Audujaga viitsin aega. / H II 7, 174 (56) Vai < Lüg;
6. Mis sai neñele minussa / Mis sai tuoja tüteressa / Itkud sai minu emale / Ale-dused aadujalle / H II 4, 605 (86) Kod.
→ **hauduja** 3 Jõh; 4 Jõh; 13—15 Lüg; 21 Hlj.

-
- vdj 1. māma miun mālle tōjani / A 64 (36).
- is 1. Olis voint minu emõni, / Mahtant maalen tuojaani / SKVR III₁, 523 (989);
2. Toisin tuojaani kotihin, / ib. 3 (5).
-

vaaiija

1. Millal maksan eide vaiva / — — — / Käe vaiva vaalijalle / Sõrme vaiva sirbijalle / H III 12, 100 (2) Lüg.
→ **käärija** 1 Jõh < Lüg.

vdj

1. elä eittele emüttä, / väli, aisutta vajeltä. / A 30 (1);
2. Silläp' oli emyt eittämine, / Valia vajeltamine. / SKVR IV₃, 687 (4606);
3. Se jää ennelle orjasti, / Vaaliäiselle varassi, / ib. 698 (4618);
4. Tood ennellee orjaa, / Vaaliöizölle vара. / ib. 751 (4710);
5. Mi jääb eessi enneleni, / Varass' vaaliöizöllöni? / ib. 759 (474).

is

1. "Oi emyt vana emoni, / Vana mamma vaaliani, / SKVR III₁, 2 (3); ka ib. 372 (698).

vaaliija üldise tähenduse 'hoidja, hooldaja kasija' kõrval võib esineda ka (lapse) *valmistegija*, vrd. Seda titteie tehassa / vaga hinge vaalidessa. / H II 34, 32 (21) VNg; Seda titte tehjeeksa, / Vaga hinge vualineksa. / ER I 6 Jä 2 Amb. Seepärast on ehk ka arusaadav, miks isuri lauludes *vaaliija* tähendab niihästi ema kui ka isa, vrd. Oi isyt, vanha isoni, / Vanha taatta, vaalijani, / SKVR III₁, 468 (884).

vakavalmistaja
(-valaja,
-vaaliija)

1. Mis nutab tütar emata? / Nutab vaka valmistajad, / Kirstu kaane kinnitajad. / H II 13, 532 (39) Pee.
→ **kirstukeeraja** 1 San; 2—3 Plv; 4 Se; 5 Lut.

viisutaja
vöököitja

vöö (ümber) köitja

- **kiigutaja** 1 Jõe
- **hameandja** 1 Hls; **peapäästja** 1 Krk < < Hls.

* * *

Loomulikult ei võimalda ühe põhisõna poeetilise sünonüümika vaatlus teha mingeid laiemaid üldistusi. Mõnd kokkuvõtvat märkust ei saa aga siiski vältida.

Kõigepealt torkab silma asjaolu, et läänepoolse keeleala lauludes ei ole *ema*-sõnal peaaegu et üldse poeetilisi vasteid, välja arvatud mõned harvad ja juhuslikumat laadi näited Tõstamaalt, Kihnust, Vigalast, Torist, Hanilast, Häädemeestelt. Hiiu-, Saare- ja Muhumaa pakuvad vaid ühe näite Ansekülalt (*hauduja*). Miks see nii on, sellele ei saa esitatud materjali enese põhjal vastata. Üldiselt on aga rahvaluule poeetilise sünonüümikaga (ja osalt

muugi regivärsilise sõnavaraga) lugu nii, et meie keeleala kaardi võib jagada pooleks mitte horisontaalselt (s. o. Põhja- ja Lõuna-Eestiks), vaid vertikaalselt — Ida- ja Lääne-Eestiks. Poeetilises sünonüümikas, kus neil kahel alal on mõneti üsna põhilisi erijooni, näib *ema* sünonüümika levik seda üldist nähtust omamoodi kajastavat.

Arvestades üksikute sünonüümide levikuala, võiks ehk oletada, et vanemasse kihistusse kuuluvad niisugused tegijanimed, nagu *hauduja*, *imetaja*, *kandja*, *kasvataja*, *koorija*, *käärija*, (ilmale, maale) *tooja*, *vaalija* — sünonüümitüüp, mis on tuttav ka näit. mordva lauludest.

Vanapärased on kindlasti ka sünonüümid *marjake*, *mesimari* jmt. Sünonüümika suhteliselt hilisemasse kihistusse kuuluvad detailse tegevusega seotud tegijanimed, nagu *kirstukaane kinnitaja*, *käisesuude käbardaja*, *sepikutegija*, *puдруkeetja* jms., mis on rahvalaulu tulnud koos nominaalse paralleelvärsi hilisema vohamisega.

L U H E N D I D

A — P. A r i s t e, Vadjalaste laule, Tallinn 1960; ER — Eesti rahvalaulud, I-kd. Tartu 1926, II — Tartu 1932; WE — J. M ä g i s t e, Woten erzählen, Helsinki 1959; LM — O. K a l l a s, Lutsi maarahvas, Helsinki 1895; SL — Sētukeste laulud I, Helsinki 1904, II — Helsinki 1905, III — Helsinki 1907; VK — Vana Kannel I — Tartu 1875; II — Tartu 1886, III — Tallinn 1938, IV — Tartu 1941; V — M. V e s k e, Eesti rahva laulud I — Tartu 1879, II — Tartu 1883. Viited Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogudele on tavakohased.

ПОЭТИЧЕСКИЕ СИНОНИМЫ К СЛОВУ *ema* 'МАТЬ' В СТАРЫХ ЭСТОНСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ

Юхан Пээгель

Кафедра эстонского языка

Резюме

В эстонских старых народных песнях широко применяется поэтический прием, который состоит в том, что имя существительное заменяется поэтическим синонимом в параллельных строках песни. В статье рассматриваются поэтические синонимы к слову *ema* 'мать' (Всего их более 70). Эти синонимы характерны прежде всего для говоров восточной Эстонии, многие из них встречаются в ижорских и водских народных песнях. Наиболее древние из них *poimna agentis*, например: *hauduja*

'наседка'; *imetaja* 'кормилица'; *kandja* 'беременная'; *kasvataja* 'воспитатель[ница]'; *tooja* 'роженица', простые параллели из природы (*mari* 'ягода'; *hani* 'гусь'; *kana* 'курица'; *virb* 'лозинка') и также некоторые сложные слова (*mesimari* 'медовая ягода', т. е. ягода, сладкая как мед; *mesirind* 'медовая грудь', т. е. грудь, сладкая как мед).

DIE POETISCHEN SYNONYME VON EMA 'MUTTER' IN ALTESTNISCHEN VOLKSLIEDERN

Juhan Peegel

Lehrstuhl für Estnisch

Zusammenfassung

In den altestnischen alliterierenden Volksliedern kommt als ein verbreitetes Mittel die Ersetzung des Grundversnomens durch irgendein poetisches Synonym im Wiederholungsvers vor. Der Artikel behandelt die mehr als 70 poetischen Synonyme des Grundworts *ema* 'Mutter'. Die Synonyme sind vor allem für Ostestland charakterisch, viele von ihnen sind identisch mit ischorischen und wotischen. Die ältesten Synonyme scheinen *n o m i n a a g e n t i s* zu sein: *hauduja* 'Brütende'; *imetaja* 'Stillende'; *kasvataja* 'Erziehende'; *tooja* '(zur Welt) Bringende' usw., ebenso einfache Parallelen aus der Natur (*mari* 'Beere'; *hani* 'Gans'; *kana* 'Henne'; *virb* 'Rute') und auch einige zusammengesetzte Synonyme (*mesimari* 'Honigbeere'; *mesirind* 'Honigbrust').